

עלילת-על מחקרית נועזת

וכשם שהסיפורת הריאליסטית לא קפאה על שמריה, כך מתערכך גם שקד, מבקר דינמי ואחראי. תוויות שליליות שהוטבעו בסיפורת - קשר מצמית וקרתני אל המקום והזמן, פרספקטיבה היסטורית לקויה, עלילה לינארית פשטנית, עיצוב לא מורכב של גיבורים, דוקומנטציה כתחליף לדמיון יוצר, היענות יתר להלך רוחות כללי ולשאיפות קול-קטיוויות - נבנות מחדש.

ואולם, יש לזכור כי סיפורת זאת ענתה על צר כים של עם מתגבש: הצורך העמוק של היישוב בת-גבות אמנותיות בלתי אמצעיות לדרמה ההיסטורית, רית, הכתיב במידה רבה את אופיה המימטי של היצירה (שאגב, שפתה היתה מרוממת, לא מימטית). נקודת התצפית הביקורתית הנוכחית היא של עם שבגר ומשקיף באירוניה מסוימת, מהולה בסל-חנות ובנוסטלגיה, על הנאיוויות של סיפור עלומיו.

לזכותו של שקד ייאמר, שהוא בוחן יוצרים ויצירות לגופם. הוא שולף אותנו מביצה טובענית של פרטים אל פסגות ההכללה ושב ועוסק בפרטים ובפרטי פרטים, נכנס אל דרכים ואל צדי דרכים, על מנת להקיף את כל התופעות ולהתייחס לכל ה"חריגים".

המחקר ההשוואתי מתחיל בפרואיקון המשורר, ס. יזהר. באהבה ובהערכה כותב שקד על "הצעיר הנצחי". להערכתו, יזהר לא הרחיב את הידיעה בזמן, במקום ובדמויות המאכלסות את יצירותיו, אך הוא עדיין סופר בעל ייחוד בוכות הקשר העמוק, הארוטי לגוף הארץ, וסגנונו המיוחד. שקד מתעמת עם ההנחה הידועה שיוזהר הוא ממשיכו של גנסי, וההשוואה שלו מושכת קווי דמיון ומבליטה

שקד, המקיף חמישה כרכים, הוא מכיל למעשה מחקר כללי על הסיפורת הריאליסטית וחמש מיני-מונוגרפיות על חמישה סופרים ריאליסטיים ייחודיים. המחקר הכללי מתחלק באופן גס לשני חלקים: הריאליזם בשנות ה-40 וה-50, ו"גלגוליו של הריאליזם משנות ה-60 ואילך". היצירות של חמישה הסופרים נבנות בהתאם לשתי התקופות.

שקד שולף אותנו מביצת הפרטים לפסגות ההכללה ושוב לפרטים ומקיף את כל התופעות

תהליך מוזר עבר על אותו דור של סופרים ריאליסטיים: במקום שישיעו על דור הסופרים החדש הם הושפעו ממנו. דור זה של יוצרים, שהביע בתוך אבסורד כובש את עלילת-העל הציונית (א"ב יהושע בסיפוריו הראשונים, שיצאו באחרונה בקובץ אחר) או שהיפך את משמעותה החיובית (עמוס עוז בסיפורי הקיבוץ שלו וניאוריאליסטים כרחל איתן, יהושע קנו, יצחק כנר ויעקב שבתאי, שהאירו את "צד הצל" של עלילת-העל), כבש את מרכז הבמה הספרותית החל מסוף שנות ה-50. הוא אילץ את סופרי "דור תש"ח" להתערכו.

מן ה"ממוצע" העלילתי הישראלי המקובל. שהרי בשנות ה-40 וה-50, כשתשוקת הקהל היתה אל מימוש ספרותי של עלילת-העל הציונית, היה משה שמיר, היוצר הקרוב ביותר אל העלילה המוסכמת, גם הסופר המקובל ביותר על ה"רפובליקה הספרדית" ועל קהל הקוראים.

את שמיר מכנה שקד "סופר בשר ודם", ולא רק בשל ספרו "מלך בשר ודם" (1954), אחד הרומנים החשובים ביותר של התקופה, שעדיין לא נס לחו", אלא בעיקר בגלל הקרבה של שמיר אל חומרי המציאות, אל הריאליה, בשל היותו קשור אל חבלי הזמן ההיסטורי ובשל נאמנותו ארוכת הימים לאסכולה הריאליסטית. שמיר נתפס כסופר מקד-מילידי אמיתי, שהצליח לעצב גיבור העונה על דרישת הקהל ל"עברי חרש". הגיבור שלו "עלה מן הים" והיה "קרוב קרוב ליסודות עצמם, לים, לדגים, לחול, לרוח". ספריו "כמו ידיו" (פרקי אליק), "הוא הלך בשדות", "תחת השמש", וגם הרדמנים ההיסטוריים-אקטואליים שלו "מלך בשר ודם" ו"כבשת הרש", הפכו לרבי מכר. שקד מיטיב לתאר כיצד בחלוף העתים, כשהממסדים הספרדתיים התחלפו וטעמי הציבור השתנו, נתפס שמיר כאפיגון של עצמו.

המיני-מונוגרפיה על שמיר עומדת כמרכז הכרד, והיא רומה אישית על עלייתו ונפילתו של נסיך ספרותי, מי שגודלו כסופר מתמוג עם עלייתו וירידתה של הספרות הריאליסטית, שתור הזהב שלה הסתיים עם עלייתו של האסכולה הסור-יאליסטית והאקספרסיוניסטית והיא הוגלתה, אולי לא לגמרי בצדק, אל השוליים המוזוליים. כך זה הוא הרביעי במפעל המונומנטלי של

בחבלי הזמן

הריאליזם הישראלי 1980-1938

גרשון שקד. כרך רביעי מתוך "הסיפורת העברית 1880-1980". הוצאת כתר והוצאת הקיבוץ המאוחד, 437 עמ', 55 שקלים

ניצה בן-דב

שעלילת-העל הציונית היא מושא ההתייחסות העיקרי, וליתר דיוק, כשמלחמת השחרור היא האירוע הפורמטיווי המרכזי - אז באה שעתה הגדולה של הסיפורת הריאליסטית. מפני שדי לסיפורת זו להציג את המציאות כמו שהיא, והיא עונה על ציפיות של מוענים ונמענים כאחד.

"עלילת-העל הציונית אינה אלא טופס של עלילה שגרתית וחד-ספרותית הקיימת ברקע אצל קהל הנמענים המשוער" - מסביר גרשון שקד את מושג המפתח של ספרו על דור תש"ח בסיפורת העברית, ומעריך: "היא עצמה אין לה ערך ספרותי כלשהו; אולי היפוכם של הכרטיים: היא כמעט אנטי-ספרותית, משום שרק מתוך התמודדות, התעלמות ממנה או עקיפתה המספרותית מסוגלים ליצור תבנית מקורית, מודל המסוגל להתמודד עמה ועם המציאות שממנה הופשטה".

רק מפרספקטיבה של זמן, מסתבר, יכול ההיסטוריון/מבקר לומר דברים מעין אלה, לדבר בזכות התייגה מעלילת-העל הציונית, לחייב את הסטייה

ספרה של ניצה בן-דב "Indirection: Agnon's Art of Agnon" יא. באחוזה כנגלית בהוצאת כתר, לייזר

ביקורת

הבדלים. התוכנות המקוריות ומאירות העיניים לגבי שני היוצרים הלייריים הם הוכחה שספר התולדות היסטורי של שקד הוא גם ספר ביקורת חשוב העוסק באיך ספור סוגיות ספרותיות.

למרות סלידתו של יזהר, אסתטיקן ללא פשרות, מדיבור על זרמים והשפעות בספרות, מנסה שקד למקם אותו במסגרת של אסכולות. הוא מראה כיצד יזהר מתמודד גם הוא בבירור עם עלילת-העל הציונית, אבל באופן מקורי ואישי מאוד. תיאורי הנוף החושניים שלו, כעיקר של דרום הארץ, מברר לים אותו מגנסין, שאינו מתאר נוף מסוים, מוזהה. אם השפעתו של גנסין על יזהר ניכרת בשפה ובררך עיצוב הנוף, שקד מצביע על זיקה מסוג שונה לחלוטין בינו לראובני וליגאל מוסנזון. המשותף להם הוא העולם הייצרי.

למונוגרפיה על מוסנזון קורא שקד "דרך גבר". שמיר, הוא אומר, הופך את עלילת-העל התודעתית לממש, יזהר צובע ושר את עלילת-העל, ואילו יי חודו של מוסנזון בכך שהוא ייצרי ואנטי ממסדי. ברומן ההיסטורי "יהודה איש קריות", פסגת יצירתו של מוסנזון לדעת שקד, מתמוגים כל המאפיינים

של יצירתו: כושרו הגדול בפיתוח עלילה על שני מרכיביה, סיבוך והתרה, אנטי ממסדיות, עולם יצרים לוהט, ונשיאת החטא כחלק אינטגרלי של החיים. מוסנזון הלך ברומן רציני זה בדרכה של התנועה הלאומית, שניסתה להעניק משמעות ציר נית-פוליטית למיתוסים דתיים. כמו שמיר, הוא נתן ביטוי לגעגוע של עם באיבי ימיו לרומן ההיסטורי. תחושת ההיסטוריה של מוסנזון ונטייתו לני-טורליזם עושים גם אותו לסופר בכר ודם.

אהרן מגד קובע ביחס לספרות דורו כי "אינה הולכת חלוץ לפני העם בהצבת מסרות חדשות, היא משקיפה על התמורות, רושמת אותן, מציינת ועוזעים שטחיים או עמוקים שבהן, מיטלטלת עמהן, אך אינה מציבה ערכים יציבים כנגדן". הוא עצמו, לפחות בראשית דרכו, היה נציג מובהק של "אמנות התיעוד וההזדהות". עלילת-העל הציונית היא הכוח המניע את סיפוריו וחוט השלילה שלהם מוביל - לפעמים בדרך לא דרך - לניצחון האיריאולוגיה הציונית, בחיי הגיבורים או כמותם. מגד הוא סופר-יוצר המשנה טכניקות ספרותיות ומחליף סגנונות במהלך השנים.

אם אצל מגד מצאנו פנורמה רחבה של דמויות על חשבון העומק הפסיכולוגי, הרי אצל שחם מזהה שקד אינדיבידואליזם של הדמויות, במיוחד בגולת הכותרת של יצירתו: "דביעיית רוזנרוף" (1987). זאת למרות שגיבוריו משמשים לעתים קרובות שופרות רעיוניים. שחם הוא יוצר אידיאולוגי שורשי, שמאבר את ייחודו כאשר הוא נסחף עם "רוח הזמן" האנטי-אידיאולוגית ומקבל על עצמו את תביעותיה של הביקורת. כשאר בני דורו מגלם שחם את הבעייתיות והטראגיות בטיפול במושאים ריאליסטיים, שכמוהו כטיפול בכשר החי. הוא מודע לרוקמנטריות בייצורו, ומניח מראש שקהל הקוראים עשוי לברוק בציציות האמת החוד-ספרדית. התהנגנות שלו במבואות לספרים ("כל הרגילים למצוא סימוכין בין עצמם לבין אישים הכתובים בספרים מן הסתם יש להם טעמים פרטיים לכך"), מעידה על דרך קליטת הספרות בידי הנמנים ענים בראשית שנות המדינה: הם ראו בה ראי למת-רחש, רפורטז'ה עיתונאית מורחבת.

בשחם חותם שקד את חמש המונוגרפיות, שבכל אחת מוקדש ריון נרחב ליצירה המרכזית בעיניו:

"ימי ציקלג" (יזהר), "מלך בכר ודם" (שמיר), "יהודי רה איש קריות" (מוסנזון), "החי על המת" (מגד), ו"שבעה מהם" (גתן שחם, סיפור שהפך לחלק מהריטואל השנתי של יום העצמאות בגלל הדרמטיות שלו).

ברומנים "לא מעכשיו לא מאן" (יהודה עמיחי) ו"החיים כמשל" (פנחס שדה) רואה שקד יצירות ששינו את פני הסיפורת הריאליסטית, כאשר שברו את הקונסנוס של עלילת-העל הציונית. שקד אמנם מתייחס לכמה מיצירותיו החשובות של חנוך כרטוב ("שש כנפים לאחד", "של מי אתה ילד", "הבראי"), אך לא במידה הראויה בהשוואה לרר אליסטיים האחרים של דור הפלמ"ח הכותבים עדיין. מטבע הדברים ימצא הקורא בספר סתירות פני-מיות, הכללות שיישומן הפרטי בלתי אפשרי, הערכות והערכות שכנגד, גם כשמדובר באותה קבוצת יוצרים או באותו יוצר ממש שהדיון בו התרחב לקשת רחבה של יצירות ולתקופות חיים שונות. סתירות אלה משקפות את האותנטיות של עלילת-העל מחקרית נועזת, שמתממשת לנגד עינינו הלכה למעשה.